

A közép-kelet-európai piacgazdaságok fejlődési lehetőségei az Európai Unióban¹

A kelet-közép-európai posztszocialista országok a rendszerváltozást követő transzformációs visszaesés után sikeres fejlődési pályára álltak. A transzformációs válság lezárulásában volt ugyan közöttük némi időbeli eltérés, nem egyforma mértékben érintették a világ gazdasági hatások (például az 1997–1998-as pénzügyi válság), azonban összességében 1999-ben az új tagállamok egy főre jutó GDP-je vásárlóerő-paritáson mérve a régi 15 tagállam egy főre jutó GDP-jének 40 százalékát tette ki, ugyanez az adat 2008-ban 51,7 százalék volt (European Commission 2009a). A balti államok, Románia és Bulgária viszont már a 2008-ban kirobbant válság előtt is a külső egyensúlytalansággal szembesült, Magyarország pedig hatalmas államadósságot halmozott fel. A válsággal az Európai Unió egészében bizonytalanná váltak a növekedési kilátások. Ezért indokolt feltenni azt a kérdést, hogy remélhető-e annak a dinamikus fejlődésnek a folytatása, ami az elmúlt időszakot jellemezte. Ennek megválaszolásához megvizsgáljuk azt az intézményrendszert, amely a közép-kelet-európai piacgazdaságokban a rendszerváltozás után két évtizeddel kialakult [...]. Az intézményi megközelítéssel kapott képet összevetjük a makroökonómiai elemzések eredményeivel. Végül körvonalazzuk a lehetséges fejlődési pályákat.

Kapitalizmusmodellek a kibővített Európai Unióban – modellezés klaszteranalízissel

Az Európai Unióban a globalizáció kihívásaira adandó válaszok keresése során az európai gazdasági-társadalmi modellt gyakran szembeállítják az Egyesült Államokéval. Az utóbbi években azonban különböző kutatóműhelyekben egyre nagyobb figyelmet szentelnek a Közösségen belül kirajzolódott különböző fejlődési utaknak.

Ezek a törekvések összefonódnak a kapitalizmus változatai (varieties of capitalism, VoC) politikai gazdaságtani irányzat irodalmának kibontakozásával. A globalizáció felgyorsulása idején és a szovjet birodalom bukását követően

¹ A tanulmány teljes terjedelmében a Közgazdasági Szemlében jelent meg (LVIII. évf., 2011. május 412–429. o.). A kihagyott részeket [...] -l jelöljük.

egyre inkább középpontba került az a kérdés, hogy a nemzetközi verseny szorításában az országok a kapitalizmus egyetlen modellje felé haladnak-e, vagy több működőképes modellje van a piacgazdaságnak. Ebben a tanulmányban nem célunk az idevágó szakirodalom áttekintése. Kiindulópontként megállapíthatjuk, hogy az utóbbi időkben két átfogó megközelítést tekintenek leginkább elméleti alapnak, Hall–Soskice (2001) és Amable (2003) munkáit. Előbbiek a gazdasági tevékenységek koordinációja alapján a modern kapitalizmus két ideáltípusát írják le, a liberális piacgazdaságot és a koordinált piacgazdaságot – az utóbbiakon belül a mediterrán országok különálló csoportot alkotnak. Bruno Amable sem fogadja el azt a nézetet, hogy a globalizáció és a liberalizáció nyomása miatt világszerte intézményi konvergencia alakulna ki, de Peter A. Hall és David Soskice kettős felosztását nem tartja kielégítőnek, mert így alapvető különbségek maradnak figyelmen kívül. Elméleti munkák alapján feltételezi, hogy a kapitalizmusnak öt modellje létezik, a piaci alapú, a szociáldemokrata, a kontinentális európai, a mediterrán és az ázsiai, majd statisztikai vizsgálatokkal (főkomponens- és klaszterelemzéssel) igazolja ezeknek a modelleknek a létét.

A kapitalizmus változatai irodalmának tanulmányozása során szembeötlő, hogy az átfogó tipizálások nem foglalkoznak a közép-kelet-európai országokkal, más munkák a fejlett országoktól elkülönülten, inkább egymáshoz képest mutatják be azokat (ez utóbbiakra később még visszatérünk). Ezért érdemesnek tűnt Amable-nak az 1990-es évek második felének adataira alapozott vizsgálatát a 2008. évi válság előtti évek adataival megismételni az Európai Unióra szűkítve, de a posztszocialista tagállamokat bevonva. Ezt a válság előtti helyzetképet majd arra is fel lehet használni, hogy a későbbiekben lemérhessük, milyen intézményi változásokat hoztak a válságkezelő intézkedések a kapitalizmus modelljeiben.

Amable megközelítését nemcsak azért indokolt követni, mert Hall–Soskice-szerzőpáros dichotóm rendszere túlságosan leegyszerűsíti a piacgazdaság intézményrendszerének leírását, hanem mert az Európai Uniót vizsgáló más kutatók is nagyon hasonló eredményre jutottak. Közülük három, gyakran idézett szerző munkáját emeljük ki: Ebbinghaus (1999), Boeri (2002), Sapir (2006) egyaránt négy modellben gondolkodik. Utóbbi abból indul ki, hogy az egységes piac, a gazdasági és monetáris unió miatt Európán belül a különbségek a szociálpolitikában és a munkapiac szabályozásában jelennek meg, hiszen itt van érdemleges nemzeti szintű mozgástér. Az empirikusan megalapozott tipizálás eredménye az angolszász, az északi, a kontinentális és a mediterrán modell, ami az elnevezésbeli különbségtől eltekintve megfelel Amable felosztásának. Felvetődik a kérdés, hogy a közép-kelet-európai új tagállamok közelítenek-e valamelyik létező modellhez, vagy egy újabb modellt jelenítenek meg. Ennek megválaszolására Amable nyomán a gazdasági-társadalmi szek-

torok közül a termékpiacokat, a munkapiacot, a pénzügyi rendszert, a szociális védelem rendszerét, az oktatást vizsgáltuk meg azzal az eltéréssel, hogy a kutatás-fejlesztést, innovációt is önálló alrendszerként kezeltük. Minden egyes alrendszerre klaszterelemzést végeztünk, majd az így kapott klasztereket az úgynevezett kétlépéses eljárással együttesen is vizsgáltuk. A statisztikai leírás részletes bemutatásától itt eltekintünk (lásd Farkas 2011), csak a végeredményt foglaltuk össze az 1. és a 2. táblázatban.

Északnyugati	Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Németország,
Mediterrán	Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország
Északi	Finnország, Luxemburg, Svédország
Közép- és kelet-európai	Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia

1. táblázat. Az EU25 tagállamainak együttes klaszterei

Forrás: saját szerkesztés.

Az alrendszerek összesítése alapján kapott együttes klaszterek lényegében egybeesnek a szakirodalom idézett kapitalizmusmodelljeivel, amit vizsgálatunk eredménye szerint egy újabbal, a közép-kelet-európai modellel kell kiegészíteni. [...]

Intézményi területek	Északi	Északnyugati*	Mediterrán	Közép- és kelet-európai
Termékpiacok	Az északnyugati országokkal egy klasztert alkotnak.	A termékpiac liberalizáltsága átlag feletti. A nemzetközi integráltság foka az országok nagysága szerint különböző.	Viszonylag kevésbé nyitott gazdaságok, átlagnál erősebb állami jelenlét és bürokratikus akadályok jellemzőek.	A fejlett technika hordozója a külföldi tőke. A termékpiac liberalizáltsága átlag körüli.
Kutatás-fejlesztés és innováció	Magas K+F ráfordítás, ezen belül az üzleti szektor kiadása is. A termelésben magas a csúcstechnológia aránya. Németország ehhez a klaszterhez tartozik.	Közepes K+F ráfordítás, ezen belül az üzleti szektor kiadása is. Magas a csúcstechnológiában foglalkoztatottak aránya.	Alacsony a K+F ráfordítás, ezen belül az üzleti szektor kiadása is. Átlag alatti a csúcstechnológiában foglalkoztatottak aránya.	A mediterrán országokkal egy klasztert alkotnak. A külföldi tőke miatt a termelésben alkalmazott csúcstechnológiában kisebb a szakadék az északnyugati országokhoz képest, mint a K+F-ben.

Pénzügyi rendszer	Közepesen fejlett, koncentrált bankrendszer, fejlett nagy forgalmú tőzsde.	Fejlett bankrendszer, a tőzsde fejlettsége kissé átlag feletti.	Az északnyugati országokkal egy klasztert alkotnak ezen a területen.	Bankalapú, fejletlen a pénzügyi rendszer, meghatározó a külföldi bankok jelenléte. A pénzpiacok szerepe marginális.
Munkapiac és munkaügyi kapcsolatok	Rugalmas és magas szintű foglalkoztatás. Magas a munkapiaci eszközökre fordított kiadások. Magas szintű szakszervezeti szervezethez tartozik. Dánia, közel áll Hollandia.	Az átlagosnál merevebb munkaerőpiac és közepes aktív munkapiaci kiadások. Közepes szakszervezeti szervezethez tartozik, kiterjedt béralkuk. Szlovénia is ide tartozik.	Spanyolország és Portugália az északnyugati klaszterbe került, Olaszország és Görögország a közép- és kelet-európai országokkal alkot egy klasztert.	A munkapiac me-revsége kissé átlag feletti. Az munka-piaci eszközökre viszonylag keveset költenek. Gyenge kollektív béralkuk, kivéve a két mediterrán országot.
Szociális védelem	Magas szintű jóléti kiadások, középpontban a családi és gyermektámogatások. Alacsony szintű jövedelmi egyenlőtlenség. Dánia is ide tartozik.	Átlag feletti jóléti kiadások, az öreg-ségi támogatások aránya az átlagnál magasabb. Közepes jövedelmi egyenlőtlenségek.	Az északnyugati országokkal egy klasztert alkotnak ezen a területen.	Alacsony szintű jóléti kiadások, magas szintű jövedelmi egyenlőtlenség. Lengyel-, Magyar-ország és Szlovénia az északnyugati klaszterbe tartoznak.
Oktatás	Magas a közép-, a felsőfokú végzettségűek és a felnőttképzésben résztvevők aránya. Magas a GDP-hez viszonyított oktatási kiadások aránya.	Ausztria, Dánia, az Egyesült Királyság, az északi országokkal, a többiek a közép- és kelet-európai országokkal alkotnak egy klasztert.	Az alacsony végzettségűek aránya kiugróan magas, a felsőoktatási beiskolázás kissé átlag feletti. Az oktatási kiadások átlag alattiak.	A középfokú végzettségűek aránya a legmagasabb, a felsőoktatásba beiskolázottaké kissé átlag alatti. Az oktatási kiadások átlag alattiak. Szlovénia az északi országokhoz tartozik.

2. táblázat. Az Európai Unió kapitalizmusmodelljeinek intézményi jellemzői klaszterelemzés alapján

* A pénzügyi rendszerben az Egyesült Királyság és Hollandia önálló klasztert alkot, a többieknek kissé fejlettebb bankrendszerrel és sokkal fejlettebb pénzpiaccal. A munkapiac és munkaügyi kapcsolatok területén az Egyesült Királyság és Írország a rugalmas munkapiaccal és gyenge kollektív béralkukkal önálló klasztert alkot.

A közép-kelet-európai modell

A közelmúltban több kísérletet is tettek a közép-kelet-európai országok fejlődésének intézményi szempontú értékelésére, a meglévő modellekkel való összevetésére. Ezek a tanulmányok azonban vagy csak néhány országra terjedtek ki, vagy a felhasznált adatok, szempontok köre volt szűkebb, mint amit a régi kapitalista országok esetében szoktak alkalmazni a kapitalizmus változatai irodalmában. [...] A szakirodalomban nem körvonalazódott közös álláspont az átalakult posztszocialista országok intézményi berendezkedésének megítélésében, hanem kifejezetten egymással szembenálló vélemények fogalmazódtak meg, akár egy tanulmányköteten belül is. Egy, a vizsgálatunkon kívüli kérdésben van megegyezés; nevezetesen, hogy az uniós posztszocialista országok és a FÁK államai között nagyfokú, ha úgy tetszik, minőségi különbség van.

Vizsgálatunk azt mutatja, hogy jogos az önálló közép-kelet-európai modellre vonatkozó megközelítés. Ez annak ellenére így van, hogy az előbbieken hivatkozott tanulmányok a közép-kelet-európai országok között valóban létező, fontos különbségekre mutattak rá. A klaszterelemzésünk azonban azt jelezte, hogy a közép-kelet-európai országok elkülönültsége a régi tagállamoktól erősebb, mint az egymás közötti különbségük. [...]

Első látásra úgy tűnhet, hogy esetlegesen kerültek egymás mellé a különböző alrendszerek intézményi megoldásai, jogos a „koktélszocializmus” kifejezés. Ha jobban megfigyeljük a közép-kelet-európai modell elemeit, felfedezhetjük, hogy ezek nem függetlenek a rendszerváltozáskor meglévő adottságoktól, kiinduló feltételektől. A tőkehiány szükségszerűvé tette a külföldi tőkebevonást, ami elvileg együtt járhatott volna olyan piacvédelmi intézkedésekkel, mint amelyek a felzárkózó országoknál más korban, illetve más régióban szokásosak, de ezek az országok az európai integrációhoz akartak csatlakozni, amelyben a liberalizáció alapvető követelmény, és a nyugati országokban uralkodó közgazdasági paradigmából is ez következett. A tőkehiány szükségszerűvé tette, hogy a pénzügyi rendszer bankalapú lesz, hiszen a külföldi tőke tetemes része a pénzügyi szektorban, a bankokban jelent meg. A munkapiacok működése, illetve a munkaügyi kapcsolatok azért különböznek mind az angolszász, mind a mediterrán országoktól, mert a civil társadalom, ezen belül a szakszervezeti szerveződés nemcsak az északi, északnyugati országokhoz, hanem ezekhez képest is erőteljesebb. Az európai uniós jogharmonizáció kényszere nélkül a munkavállalók pozíciója feltehetően még gyengébb lenne. A szociális védelem alacsony vagy magasabb szintje, a jóléti újraelosztás leszorítása aszerint történt meg, hogy relatíve hol erősebb vagy gyengébb a civil

társadalom, illetve a szociális védelem intézményeinek milyen mély gyökerei, hagyományai vannak. A K + F és innováció rendszere szintén jól megérthető abból a körülményből, hogy hiányzik az a hazai bázisú, nemzetközileg versenyképes vállalati háttér, ami az északi, északnyugati országokban az innovációs rendszer motorja. Ennek hiányát az államilag indukált K + F sehol nem képes pótolni. Szlovénia példája pedig azt mutatja, hogy a külső hatások nem voltak ellenállhatatlan erejűek. Az állami eladósodás hiánya adott elegendő mozgásteret, a munkás-önigazgatás tapasztalatai pedig elegendő társadalmi erőt, hogy az uniós konformitás határain belül, de a külső környezet ajánlásaitól eltérő utat válasszon (Stanojevic 2005).

A fejlődés kilátásai a közép-kelet-európai modellben

A klaszterelemzés egy „pillanatképet” adott az Európai Unióról a kétezres évek első évtizedének közepéről származó adatok alapján. A fejlődési lehetőségek feltérképezéséhez fontos, hogy makroökonómiai vizsgálatok segítségével a gazdasági folyamatok időbeli alakulását is áttekintsük. A gazdasági növekedés, fejlődés kérdése gyakran összekapcsolódik a felzárkózásával, és ez különösen igaz az Európai Unió új tagállamaira. Az Európai Unió minden dokumentuma az új tagállamok útját nem egyszerűen a fejlődés, hanem a felzárkózás, a konvergencia szempontjából értékeli. A konvergencia lehetőségének, modellezésének óriási makroökonómiai és regionális gazdaságtani irodalma van, amivel mi itt nem foglalkozunk. Elfogadjuk adottságként, hogy ebben a térségben a konvergencia központi célkitűzés mind uniós, mind tagállami szinten, amit a gazdasági növekedéssel mérnek, s megpróbáljuk megítélni a realitását. A rendszerváltozás legfontosabb ígérete az volt ugyanis, hogy a második világháború után a fejlődés fő sodrából kiesett közép-kelet-európai országok történelmileg belátható időn belül felzárkózhatnak a nyugati országokhoz.

Amint már utaltunk rá, a 2008. évi válság előtti évtized kétségtelenül sikeres volt a konvergencia szempontjából. A 2008. évi pénzügyi válság azonban kétségessé tette ennek a folyamatnak a töretlen folytatását. Mind az Európai Bizottság (European Commission 2009a), mind az IMF (2009) elemzése számít a feltörekvő piacok kockázati besorolásainak ártértékelésére, ami jó néhány új tagállamban – legalábbis időlegesen – visszaveti a konvergenciát, nőni fog a jövedelmi különbség a gazdagabb tagállamokkal szemben. A Bizottság megvizsgálta, hogy milyen hatással járt a gazdasági válság a potenciális kibocsátásra (European Commission 2009c). Eszerint a válság után a régi tag-

államokban 2012–2013-ra visszatér a válság előtti potenciális növekedési ráta, az új tagállamokban a munkaképes korú népesség csökkenése miatt már nem.

Már a válságtól függetlenül is megjelent olyan számítás, amely a jövőre nézve megkérdőjelezte a konvergencia megvalósulását. Az Európai Bizottság az előregedés hatásaival kapcsolatban 2007-től 2060-ig készített előrejelzést (European Commission 2009b). Az EU egészére igaz, hogy a népességcsökkenés miatt 2020 után várható erőteljes visszaesés a 27 EU-tagország potenciális növekedési rátájában, ezért a növekedés domináns forrása a termelékenység növekedése marad. A nagyobb mértékű népességcsökkenés miatt a posztzocialista tagállamokban a növekedési ráta hanyatlása is nagyobb lesz (3. táblázat).

	2007–60 átlaga	2007	2015	2020	2030	2040	2050	2060
Potenciális növekedési ráta								
EU27	1,7	2,7	2,3	2,1	1,7	1,4	1,3	1,4
EU15	1,7	2,3	2,2	2,0	1,6	1,5	1,5	1,5
EU12	1,8	5,7	3,3	2,6	1,8	0,8	0,4	0,7
Egy főre jutó GDP (növekedési ráta)								
EU27	1,7	2,2	2,0	1,9	1,6	1,4	1,5	1,7
EU15	1,6	1,6	1,8	1,7	1,5	1,4	1,5	1,7
EU12	2,2	6,1	3,3	2,8	2,2	1,3	0,9	0,4

3. táblázat. A potenciális növekedési ráta és az egy főre jutó GDP növekedési rátájának előrejelzése az Európai Unióban, a régi és az új tagállamokban, 2007–2060 (százalék)

Forrás: European Commission (2009b) 424., 430., 434. alapján saját szerkesztés.

Az egyes kohéziós országokra kiszámolva az előrejelzések következményeit, az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számított GDP tekintetében a teljes konvergenciát 2060-ig a 27 EU-tagország átlagához viszonyítva Ciprus és Észtország érheti el, Csehország, Szlovákia és Szlovénia 90 százalék, Románia és Bulgária 60 százalék, a többiek 70–80 százalék körül teljesítenek várhatóan (Halmai–Vásárhelyi 2010, 244.).

Ezek a termelési függvényre alapozott számítások a modellben meghatározott feltételek mellett (beleértve a változatlan gazdaságpolitikát) állnak fenn, tehát nagymértékű bizonytalanságot hordoznak magukban, továbbá a strukturális átalakulások másik növekedési pályára állíthatnak egy gazdaságot.

Éppen ezért a válság hatását értékelő bizottsági elemzés a jövőre nézve három forgatókönyvet vázolt fel (European Commission 2009c). A felzárkózás szempontjából a szimulációba – annak logikájának megfelelően – csak az új tagállamok kedvezőtlenebb demográfiai helyzetének megfelelő forgatókönyv került be. A 2008. évi válság azonban a közép-kelet-európai országok egész felzárkózási modelljének sebezhetőségét is megmutatta.

A tőkehiányos közép-kelet-európai országok fejlődésüket a külföldi tőkére alapozták/alapozzák, ami lehetővé tette a 2008-ig tartó lendületes növekedést. Az EU-tagság megnövelte ezeknek az országoknak a tőkevonzó képességét, így a beruházások a – feltörekvő ázsiai országokhoz képest alacsonyabb – megtakarításokat meghaladó módon növekedhettek. Az új tagállamokban a növekedés fő motorja a hazai kereslet élénkülése volt. Az EU-tagság, illetve annak a lehetősége 2000 és 2008 között átlagban 1,75 százalékot adott hozzá az új tagállamok növekedéséhez, 0,3 százalékot a fejlettségükben összevethető ázsiai feltörekvő országokhoz képest. Ennek a fejlődési útnak az ára viszont a deficitese folyó fizetési mérleg, a valuta reálfelértékelődése és a külföldi megtakarításoktól való függés lett (European Commission 2009A, Hermann–Winkler 2009).

A rendszerváltozás után általánosan elfogadott feltételezés lett, hogy a működőtőke beáramlása nemcsak a tőkehiányt enyhíti, hanem fejlett technológiát hoz, ami tovaggyűrűző (spillover) hatásával a hazai gazdaságot is versenyképessé teszi. Két évtized elteltével a szakirodalom árnyaltabb képet fest a tényleges hatásokról. Az Európai Bizottság értékelése arra a megállapításra jutott, hogy a működőtőke-beáramlásnak köszönhetően az új tagállamok exportszerkezetében magas a csúcstechnológiát képviselő termékek aránya. A magas szintű technológia kiszolgálása azonban munkaintenzív feladatok mellett rutinjellegűek ellátását is igényli, s Németország esetében részletes elemzéssel is bizonyítják, hogy inkább az értéklánc alacsony hozzáadott értékű elemei kerültek ki az új tagállamokhoz. A European Commission (2009a) értékelése a régi tagállamok szemszögéből nézve megállapítja, hogy a termelés áthelyezése, relokációja segít fenntartani a cégek versenyképességét, valamint megtartani az „érett” (mature) gazdaságban a termelés magasabb tudástartalmú részét és a tulajdont. Számos empirikus kutatás vizsgálta a működőtőke hatását a technológiatranszferre és a termelékenységre. Ezek eredményei egyrészt ellentmondanak egymásnak, másrészt egy-egy kutatás is vegyes következtetésre jutott, azaz pozitív és negatív hatást egyaránt talált a gazdaság különböző szegmenseiben (például Békés és mtsai 2009, BIJ Sterbosch–Kolasa 2009, Görg és mtsai. 2009, Geršl és mtsai. 2007, Szanyi 2010, Tiits 2008, Torlak 2004, Uppenberg–Riess 2004).

Az EU 27 tagállamát összehasonlítva, az új tagállamok sajátossága nem abban van, hogy akár a beáramló működőtőke aránya az állótőke-beruházásokhoz viszonyítva, akár a külföldi működőtőke-állomány a GDP-hez viszonyítva magas, hanem a befelé és a kifelé irányuló tőkemozgás nagyságának aszimmetriájában. A régi tagállamok közül sehol sem haladja meg a 2-t a beáramló külföldi működőtőke aránya a kiáramlóhoz képest. A posztszocialista tagállamok közül csak Szlovéniában van 2 alatt (a GDP-hez viszonyított százalékos arányok alacsony szintje mellett), a többieké 2,82 és 61,53 között van (Romániáé és Bulgáriáé 60 felett) (UNCTAD 2008).

Az elmondottak alapján összetett kép rajzolódott ki a közép-kelet-európai országok fejlődési kilátásairól. Egy olyan modell alakult ki a térségben, amely jelentős fejlődést hozott, és magában hordozza a további fejlődés lehetőségét. Megmutatkoznak azonban olyan korlátok is, amelyek a régi tagállamok fejlettségi szintjéhez való gyors felzárkózást kétségesse teszik. Az EU régi tagállamaihoz képest elmaradott oktatási, kutatás-fejlesztési és innovációs rendszer, párosulva a viszonylag alacsony megtakarítási rátával és csökkenő népességgel, valószínűsíti, hogy a jelenlegi aszimmetrikus interdependencia a fejlett „centrum” országoktól tartósan fennmarad.

Következtetések

Ahhoz, hogy az új tagállamok fejlődési lehetőségeire, perspektívájára nézve további következtetést tudjunk levonni, keresnünk kell egy értelmezési keretet. Noha ma már a neoklasszikus alapokra épülő endogén növekedésméletek sem érzéketlenek a növekedés intézményi összetevői iránt, kevésbé alkalmasak arra, hogy egy intézményi vizsgálat eredményeit ezek segítségével értelmezzük. A kapitalizmus változatai néven ismert összehasonlító politikai gazdaságtani iskola egyik alapfeltevése ugyanis, hogy a különböző intézmények nem tetszőlegesen választhatók ki, hanem csak bizonyos kombinációik működőképesek, és arra akar választ találni, hogy ezek közül melyek versenyképesek. Ezért úgy tűnik, hogy az új tagállamok jelenlegi pozíciójára és jövőbeli fejlődésére vonatkozóan legjobban Porter (1998) kompetitív fejlődésméletét tudjuk alkalmazni, ami a növekedési pályát nem folytonos függvényekkel próbálja megragadni, hanem időbeli szakaszokra, ha úgy tetszik, stádiumokra bontja, amelyekhez különböző intézményegyüttesek tartoznak. Chikán–Czakó (2009) elhelyezi Portert a nemzetgazdasági és vállalati versenyképességről szóló nemzetközi szakirodalomban, kitérve a Portert érő kritikákra is. Úgy gondoljuk, hogy a következőkben munkásságának azokra a mozzanataira építünk,

amelyek időtállóan bizonyultak. Porter (1998) a kompetitív fejlődés négy szakaszát különböztette meg, a tényezővezérelt, a beruházásvezérelt, az innovációvezérelt és a jólétvezérelt szakaszt. Az egyes szakaszok nem szükségszerűen követik egymást.

A tényezővezérelt szakaszban egy ország versenyelőnye a természeti erőforrásokból vagy olcsó és viszonylag képzett munkaerőből adódik. A technológia más országokból származik, a hazai cégek csak másolják, utánozzák azokat. Kevés hazai cég kerül kapcsolatba a végfelhasználókkal. A gazdaság érzékeny a világgazdasági ciklusokra. Minden gazdaság keresztülmegy ezen a szakaszon, de kevés jut túl rajta. Vannak olyan államok, amelyek a bőséges természeti erőforrásaik révén ebben a fejlődési szakaszban is magas életszínvonalat értek el (Kanada, Ausztrália).

A beruházásvezérelt szakaszban épül ki a nagyipar, amelyet a piacon elérhető, tehát a legutolsó előtti technológiával szerelnek fel (a vezető technológiákat nem adják el). A megvásárolt technológiákat már továbbfejlesztik, amibe bekapcsolódnak az egyetemek és a kutatóintézetek. A cégek ebben a szakaszban még mindig standardizált, árérzékeny termékekkel versenyeznek, de már külföldön is megjelennek. Az állam szelektív iparpolitikát folytat, ami azt a kockázatot rejt magában, hogy az iparvédelem az érintett csoportok nyomása miatt nem marad időleges, és nem jutnak túl a tényezővezérelt szakaszon.

Az innovációvezérelt szakaszban a hazai vállalatok már képesek maguk is létrehozni új technológiákat, módszereket, nemzetközi szinten, globálisan versenyképesek. A költségverseny folytatódik, de már nem a tényező-költségekre, hanem a magas szintű képzettségből, fejlett technológiából származó hatékonyságra épül. A nemzetközi versenyképesség kiterjed a szolgáltatásokra is. A gazdaság a külső sokkokra az előbbi szakaszoknál kevésbé érzékeny. A kormány a közvetlen beavatkozás helyett közvetett módon, az üzleti környezetet fejleszti.

A jólétvezérelt gazdaságban a vállalatok kockázatviselő hajlandósága gyengül, ehelyett inkább több erőfeszítést tesznek a kormányzati politika számukra előnyös befolyásolására. Az innovációk lelassulnak, az iparban krónikusan elégtelen a befektetés. A hazai vállalatokat külföldi cégek vásárolják fel, és globális stratégiájukba integrálják azokat. A romló bérek, növekvő munkanélküliség gyengíti a készletet a termelékenység javítására, ami további piacvesztést hoz.

Porter empirikus kutatásokkal megalapozott elméletében a nemzetgazdasági előnyöket a hazai bázisú vállalat teremti meg. A hazai bázis az a hely (többnyire ez a székhely is), ahol a vállalat stratégiáját megállapítják, a kulcster-

mékeket, a széles értelemben vett technológiai eljárásokat előállítják. A hazai bázison található a legtermelékenyebb munkahelyek, a kulcstechnológiák és legfejlettebb szaktudás. A vállalat tulajdona is gyakran a hazai bázison koncentrálódik, de a részvényesek nemzetisége másodlagos. Ameddig a helyi vállalat marad a hazai bázis, azaz fenntartja a tényleges stratégiai, kreatív és technikai ellenőrzést, addig az a nemzetgazdaság élvezi a legtöbb hasznot, még akkor is, ha a vállalat külföldi befektetők vagy egy külföldi vállalat tulajdona. Porter terminológiáját használva, a közép-kelet-európai gazdaságok a tényezővezérelt szakaszban vannak, mert besorolásukat a hazai bázisú gazdaság alapján kell megtennünk, ugyanis a nemzetgazdaságok versenyképességét mérlegeljük.

Ezek alapján úgy tehetjük fel a kérdést, hogy van-e egyáltalán járható út az új tagállamok számára az innovációvezérelt hazai bázisú gazdaság kialakulásához. Ez azért is lényeges, mert az Európai Unió lisszaboni és az EU 2020 stratégiáját úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az integráció egészét innovációvezérelt térséggé kívánják állítani. Ezeket a stratégiákat az a szemléletet hatja át, amely szerint az új, posztszocialista tagállamok ugyanazon a fejlődési pályán vannak, mint a régi tagállamok, és a konvergencia csak idő kérdése.

A térség történelmi múltja óvatosságra int. Berend (2008) szerint a felzárkózás nézőpontjából értelmezhető a 19. század végi Európa gazdaságtörténete is, ami nem hozta meg Dél- és Kelet-Európa várt sikerét. Magyarország szempontjából Romsics (2008) a múltra nézve, Mihályi (2010) a múltra és jövőre nézve mutatja be az utolérési kísérletek reménytelenségét. Az egész későn, a második világháború után felzárkózó európai országok közül egyedül Finnország bizonyította meggyőzően, hogy sikerült végigjárnia a tényezővezérelt gazdaságtól az innovációvezérelt gazdaságig vezető utat. A 2008. évi válság a régi kohéziós tagállamokat megrengette, amelyek pedig a felzárkózáshoz komoly mértékű uniós segítséget kaptak, és két-három évtizedes alkalmazkodási időszakon már túljutottak.

Porter (1998) elmélete és a közép-kelet-európai országok elmúlt két évtizede egyaránt azt jelzi, hogy a hosszú távú felzárkózáshoz, az innovációvezérelt szakaszra való áttéréshez a külföldi működőtőke, a külföldi multinacionális vállalatok jelenléte szükséges, de nem elégséges feltétel. Annak a gazdaságpolitikának, amelyik az előbbi célt fenntartja, meg kell mondania, hogy a világ gazdaság és az európai uniós integráció jelenlegi szakaszában a külföldi tőke bevonására épülő modell hogyan egészíthető ki olyan eszköztárral, ami a haza bázisú, innovációvezérelt gazdaság fejlődését lehetővé teszi. Ez jóval többet jelent, mint a kis- és középvállalati szektor gyakran emlegetett fejlesztése. A hazai bázisú vállalatoknak képesnek kell lenniük új technológiák,

módszerek létrehozására, azaz nemzetközi szintű versenyképességre. A lakoságnak megtakarításai növelésével kell gyarapítania a belső forrásokat. Az államháztartás nagy ellátórendszereivel kapcsolatban egy nagyon törekény egyensúlyi pontot kell megtalálni. Egyrészt a jóléti szolgáltatások csökkentése megtakarításokra ösztönöz, és a költségvetés fenntarthatósága is erre kényszerít. Másrészt viszont a nemzetközileg versenyképes hazai gazdaság, az ezzel járó erős, széles, jómódú középosztály hiányában nem remélhető, hogy az oktatásból, az egészségügyből, a szociális ellátásból hiányzó állami ráfordítást magánforrásokból pótolni lehetne. Ezért az állam jelentősebb visszavonulása ezekről a területekről a humántőke versenyképességet rontó alacsony fejlettségét eredményezi. Az innovációvezérelt fejlődés a stabil szabályozási környezetet és a magas színvonalú, hosszú távú tervezésre képes közigazgatást is feltételezi. A finn tapasztalatokat figyelembe véve, egy sikeres felzárkózás több évtizedes vállalkozás.

Nem túl merész az a feltételezés, hogy a térség országainak túlnyomó többsége belátható ideig nem fog ebbe a fejlődési szakaszba lépni, hanem marad a jelenlegiben, ahol a technikai fejlődés majdnem kizárólagos csatornája a külföldi működőtőkén keresztül tovaterjedő hatás. Ez viszont nem teszi fenntarthatóvá a szociális védelemnek azt a szintjét, ami az európai szociális piacgazdaságot jellemzi. A fejlődés demográfiai korlátaira már utaltunk, de az évtizedes távlatokban kitartó, szisztematikus fejlesztésre képes közigazgatási szaktudás is hiányzik ezekben az országokban. A legsúlyosabb tehertétel a társadalmi tőkében az északi, északnyugati és a közép-kelet-európai országok között fennálló különbség, amit erőteljesen demonstrál az Eurobarometer 2004. évi felmérése (European Commission 2005). Minden olyan kérdésben, ami az állam és az embertársak iránti bizalomra, az együttműködésre, a társadalmi, közösségi aktivitásra, a normakövetésre vonatkozik, az északi országok kiugróan jó eredményt mutatnak fel, míg a közép-kelet-európai országok zárják a sort, többnyire a mediterrán országokkal keveredve.

A térségben minden gazdaságpolitikai cselekvés előfeltétele, hogy valamiképpen feloldódjon a felzárkózáshoz fűzött felfokozott várakozások és a valóságban kialakult intézményrendszer, fejlődési pálya közötti feszültség. Az új tagállamokban kialakuló (államháztartási avagy fizetési mérlegbeli) egyensúlytalanságok mögött nem önmagában az elhibázott gazdaságpolitika áll, hanem azok az irreális várakozások is, amelyeket az adott ország politikai osztályán kívül az egész európai környezet megerősít. A várakozások kezelése akkor is megkerülhetetlen feladat, ha valamelyik országban összeállnának az innovációvezérelt fejlődési szakaszhoz vezető út vázolt feltételei, hiszen ennek végigjárásához évtizedekben mérhető erőfeszítésekre van szükség.

ség. Ráadásul a lakosság konvergenciavárakozásai alapján nemcsak a folyó jövedelmet veti össze, hanem azokat az életmódbeli lehetőségeket, amelyeket a társadalom felhalmozott vagyona és jóléti ellátásai adnak. A reális helyzet társadalmi feldolgozására külön stratégiát kellene kidolgozni, amelyben utolérési számmisztika helyett jól definiált, gazdaság- és társadalompszichológiai-lag megalapozott, kézzel fogható és ténylegesen megvalósuló részprogramok sorozata tenné átélhetővé a fejlődést.

Irodalom:

- Amable, B. 2003. *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford.
- Berend T. Iván. 2008. *Európa gazdasága a 20. században*. Budapest.
- Békés, G.–Kleinert, J.–Toubal, F. 2009. Spillovers from Multinationals to Heterogenous Domestic Firms: Evidence from Hungary. *The World Economy*, Vol. 32. No. 10. 1408–1433.
- Bijsterbosch, M.–Kolasa, M. 2009. FDI and Productivity Convergence in Central and Eastern Europe. European Central Bank, Working Paper Series No. 992. Frankfurt am Main.
- Boeri, T. 2002. Social Policy: One for All? Policy Competition and the Welfare State című konferenciára benyújtott tanulmány. CEPII, Hága, november 29–30. <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/communications/pdf/2002/29301102/boeri.pdf>.
- Chikán Attila–Czakó Erzsébet. 2009. *Versenyképesség vállalati nézőpontban*. Megjelent: Chikán Attila–Czakó Erzsébet (szerk.): *Versenyben a világgal. Vállalataink versenyképessége az új évezred küszöbén*. Budapest, 35–95.
- Csaba László. 2008. Az újfajta makroökonómiai populizmus. *Pénzügyi Szemle*, 55. évf. 4. sz. 592–606.
- Ebbinghaus, B. 1999. Does a European Social Model Exist and Can It Survive? Megjelent: Huemer, G.–Mesch, M.–Traxler, F. (szerk.): *The Role of Employer Associations and Labour Unions in the EMU. Institutional Requirements for European Economic Policies*, Aldershot, 1–26.
- European Commission. 2005. Social Capital. Special Eurobarometer, No. 223.
- European Commission. 2009a. Five years of enlarged Europe. *European Economy*, No. 1.
- European Commission. 2009b. Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU–27 Member States (2008–2060). European

- Economy, No. 2. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14992_en.pdf.
- European Commission. 2009c. Impact of the Current Economic and Financial Crisis on the Potential Output. European Economy, Occasional Papers, 49. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15479_en.pdf.
 - European Commission. 2010. European Competitiveness Report. Commission Staff Working Document, Brussels, SEC (2010) 1276 final.
 - Farkas Beáta. 2011. A piacgazdaság intézményrendszere az Európai Unió új tagállamaiban. Statisztikai Szemle, 89. évf. 1. sz. 50–76.
 - Geršl, A.–Rubene, I.–Zumer, T. 2007. Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers: Updated Evidence from Central and Eastern Europe. CNB Working Paper Series No. 8. Prága.
 - Görg, H.–Hijzen, A.–Muraközy Balázs. 2009. The role of production technology for productivity spillovers from multinationals: Firm-level evidence for Hungary. Kiel Working Papers, No. 1482. Kiel.
 - Hall, P. A.–Soskice, D. 2001. *An Introduction to Varieties of Capitalism*. Megjelent: Hall, P. A.–Soskice, D. (szerk.): *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford, 1–68. <http://kisi.deu.edu.tr/muge.tunaer/VoC.pdf>.
 - Halmai Péter. 2009. Felzárkózás és konvergencia az Európai Unióban. Statisztikai Szemle, 87. évf. 1. sz. 41–62.
 - Halmai Péter–Vásárhelyi Viktória. 2010. Real convergence in the new Member States of the European Union (Shorter and longer term prospects). *The European Journal of Comparative Economics*, Vol. 7. No. 1. 229–253.
 - IMF. 2009. World Economic Outlook. International Monetary Fund, Washington, DC, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/pdf/text.pdf>.
 - Karsai Judit. 2009. Az aranykor vége. A kockázatitőke-ágazat fejlődése Közép-Kelet-Európában. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 1. sz. 46–68.
 - Kelet-Németország ötven év alatt... 2009. Kelet-Németország ötven év alatt zárkózik fel. Index, 2009. október 18. http://index.hu/gazdasag/vilag/2009/10/18/keletnemetszazag_otven_ev_alatt_zarkozik_fel/.
 - Lane, D. (2009): *Global Capitalism and the Transformation of State Socialism*. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 44. No. 2. 97–117.
 - Mihályi Péter. 2010. Utolérési kísérletek Magyarországon, 1870–2030. Kézirat, <http://www.econ.core.hu/file/download/szeminar/utoleres.pdf>.

- Muraközy László (szerk.) 2007. *Fecseg a felszín és hallgat a mély*. Budapest.
- North, D. C. 2006. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York.
- Porter, M. E. 1998. *The Competitive Advantage of Nations*. New York, 2. kiadás.
- Romsics Ignác. 2008. Félperifériától a félperifériáig. A magyar gazdaság 20. századi teljesítménye. *Rubicon*, 2–3. sz. 4–17.
- Sapir, A. 2006. Globalization and the Reform of European Social Models. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 44. No. 2. 369–390.
- Schwab, K. (szerk.) 2009. The Global Competitiveness Report 2009–2010. World Economic Forum, Genf, <https://members.weforum.org/pdf/GCR09/GCR20092010fullreport.pdf>.
- Stanojevic, M. 2005. *Avoiding Shock Therapy: Trade Unions' Role in the Transition to a Market Economy in Slovenia*. Megjelent: Dimitrova, D.–Vilroks, J. (szerk.): *Trade Union Strategies in Central and Eastern Europe: Towards Decent Work*. International Labour Office, Budapest, 15–62. 201–228. http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2005/105B09_417_engl.pdf.
- Szanyi Miklós. 2009. Tudomány és innováció, avagy mit és hogyan fejlesszen az állam a kis európai országokban? *Külgazdaság*, 53. évf. 5–6. sz. 63–90.
- Szanyi Miklós. 2010. A dualitás kérdése a rendszerváltást követő gazdasági fejlődésben. *Competitio*, 9. évf. 1. sz. 71–90.
- Tiits, M.–Kattel, R.–Kalvet, T.–Tamm, D. 2008. Catching Up, Forging Ahead or Falling Behind? Central and Eastern European Development in 1990–2005. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 21. No. 1. 65–85.
- Torlak, E. 2005. Foreign Direct Investment, Technology Transfer, and Productivity Growth in Transition Countries. Empirical Evidence from Panel Data. Georg-August-Universität, CEGEDiscussion Paper, No. 26. Göttingen.
- Tóth István György (szerk.) 2009. Európai társadalmi jelentés. Budapest.
- Török Ádám. 2001. A gazdasági modernizáció stratégiája Finnországban. *Vezetéstudomány*, 32. évf. 7–8. sz. 58–73., 9. sz. 31–38.
- UNCTAD. 2008. World Investment Report 2008. New York–Genf.
- Uppenberg, K.–Riess, A. 2004. Determinants and Growth Effects of Foreign Direct Investment. European Investment Bank, Economic and Financial Studies, EIB Papers 3/2004. http://www.eib.org/attachments/efs/eibpapers/eibpapers_2004_v09_n01/eibpapers_2004_v09_n01_a03_en.pdf.